

Відгук

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора,
завідувача кафедри історії української літератури, теорії літератури і
літературної творчості Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Людмили Василівни Грицик

на монографію (дисертацію) Ірина Володимирівни Пупурс

"Схід у дзеркалі романтизму

(імагологічна парадигма романтичного орієнталізму:

на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII-XIX ст.),

висунуту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

за спеціальностями 10.01.05 – порівняльне літературознавство,

10.01.04 – література зарубіжних країн

(Національна Академія наук України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка,
Київ, 2018)

В різних галузях знань імагологія є чи не найбільш затребуваною. Літературна етноімагологія в цьому ряду. Обраний для дослідження імагологічної парадигми романтичного орієнталізму період – кінець XVIII-XIX ст. – дає багатий матеріал для спостережень над орієнтальним як складником романтизму в європейських літературах (ледве не в кожному академічному визначенні романтичного напрямку в літературі він констатується як найприкметніша ознака, але не розкривається). Обрані для студіювання літератури / твори зумовлені як предметом дослідження, так і історико-літературним процесом означеного періоду: уже в кінці XVIII ст. романтизм, як відомо, починає розвиватися в Англії, Німеччині, Франції, а далі – від початку XIX ст. – у Польщі, Італії, Росії, Грузії і т.д. В основі роботи І. Пупурс концепція Ф. Шпегеля – східне як важливий об'єкт для продукування ідеї романтичного та процесу "романтизації" (Р.1, 1.1.). Романтизоване східне авторка трактує як "західний варіант іміджу Сходу", спричинений, окрім чисто літературних, чинниками історико-політичними, культурними тощо. "Фокус цього дослідження, – зазначає І. Пупурс, – ... спрямований лише на орієнталізм англійських, французьких, німецьких та російських, українських, польських письменників-романтиків" (с. 328). Міркуючи над різними "варіантами східного" у романтичній літературі, авторка висновує: "... кожна національна модель європейського орієнталізму формується під дією важливих

16/05/2018

географічних, історичних, політичних і культурних пріоритетів східного", що неминуче позначається на поетикально-семантичному векторі студій. На опрацьованому фактичному матеріалі авторка розбудовує модель творення романтизованого східного: імагологічна парадигма та її складники – імагопозиція, імагопоетика, імагоперцепція та імагосемантика. Висліди проводяться на потужному теоретико-методологічному ґрунті, репрезентованому світовою наукою – порівняльним літературознавством, історією й теорією літератури. Методологічний плюралізм є визначальною рисою монографії. Опрацьовані джерела приводять І. Пупурс до думки про те, що увіходити в орієнтальний матеріал треба не обмежуючи себе стежками, означеними Е. Саїдом чи його опонентом Б. Льюїсом. Авторка схиляється до висновку, що "правдивий дискурс про Схід (яким він претендує бути у своїй академічній або науковій формі (Е. Саїд, *Орієнталізм*, с. 275), потребує окрім всебічного вивчення фактів, способів / форм рецепції східного в окремо взятій літературі у конкретну епоху. Відштовхуючись від напрацьованого попередниками в європейській, американській орієнталістиці на кшталт Алі Бехдада, І. Пупурс розцінює новітні (і свою у тому числі) студії як "нову фазу", перейняту "європейським гуманізмом". Увага авторки зміщується на національні моделі орієнталізму, "національно-авторські" його презентації, оскільки вони мали власні географічні, історичні, політичні й культурні пріоритети східного, так як і сам романтизм. Визначений напрям дослідження новий і матеріалом, і окресленими завданнями. Це справді перше в українській науці дослідження, в якому літературний атлас романтизму вивчається як "феномен літературної імагології". Подібно Т. Бенфееві, який у передмові до німецькомовної "Панчатантри" розширив понятійний інструментарій до вивчення контактено-генетичних зв'язків, І. Пупурс визначає суть / "дефініцію" поняття, якими оперує у дослідженні.

У першому розділі авторка обґрунтовує свій погляд на романтичний

16/05/2018

інтересів до Сходу (В. Гюго, М. Лермонтова, Дж. Леопарді). І. Пупурс розглядає різні варіанти іміджів східного (єгипетського, індійського, кримськотатарського, кавказького, степового), акцентуючи зокрема на формотворчих законах орієнталізму і дотепер, за Курціусом, у багатьох літературах "як слід не оцінених" з погляду "техніки метафор, орієнтальних шифрів поезії, метричних форм, тощо" (Е.-Р. Курціус, с. 379). Романтизоване східне авторка показує як "цілісний мистецький феномен з національними авторськими імагологічними рисами (ознаками); східне як "те, що продукує романтичне і процес "романтизації"; апологія почуттів, загострена чуттєвість, інтерес до географії, історії неблизьких (східних) культур розцінюються авторкою як прикметні риси романтизованого східного. Простежуючи його типологію, І. Пупурс звертає увагу на імагологічні "гени" східного, проявлені в "комплексах типологічних уявлень", пристаючи тим самим до міркувань Д.-А. Пажо про імагеми як "різноматичні складники-лексеми геокультурного імаго". (Тут цікаво було б залучити до спостережень ще й погляди Д. Лірсена, Г. Дизеринка, особливо Д. Дукича, автора "Концепту культурного іміджу", праці, яку свого часу використав С. Пригодій у кн. "Фронтирний неоромантизм у літературі США".) У дискусіях з імагологами, які займають інколи протилежні позиції, І. Пупурс обґрунтовує свій погляд на імагопозицію як "проекцію автора на Інше та Своє крізь сумарність певних маркерів Авторського" (с. 58). В іншому місці – "авторську стратегію щодо Іншого". Насичений багатим теоретичним матеріалом, що представляє різні компаративні школи, цей розділ охарактеризував варіанти імагопозиції (імагопоетика, імагоперцепція, імагосемантика), їх функції у літературі романтизму, "шкалу пріоритетності" певного східного імаго.

Наступний розділ (с. 61-128) зосереджений на моделі орієнталізації в літературі, формуванні східного як Біблійно-християнського. У полі зору ли автори-представники різних літератур – Ф.-Р. Шатобріан, І. Швінський, А. Муравйов, М. Гоголь – де східне сприймається крізь Біблію, паломницьку літературу, фольклорні пам'ятки та античні тексти, зокрема

на екзотичному, далі – "Схід – Своє, Прасвоє – небезпека – Схід як антипод Західного. Таким чином від "першорядної європейської перцепції" Сходу різними літературами авторка сходиться до Свого / біблійно-християнського. Очевидним є те, що, скажімо, у східнослов'янських літературах це тема, що потребувала окремого імагологічного дослідження, тим більше при величезній на сьогодні науковій літературі. Усвідомлюючи це (с. 241), І. Пупурс визначає той ракурс, що допомагає йти по тонкій кризі: мова йде про ті помітні, функціональні засоби, які, як вона зазначає, сприяють інтенсивнішому прояву складника "Своє" у перцепції "Схід – Своє" (наприклад, у Дж. Байрона, О. Пушкіна, Т. Шевченка, С. Руданського). Можна подискутувати із приводу імагоперцепції "Схід – Прасвоє" (романтизоване індійське, єгипетське, кавказьке) і висновками про те, що вона "в кожному національному письменстві домінувала в якомусь одному з її географічних різновидів". Так само, як із тим, що романтизоване індійське властиве лише німецькій літературі. Чимало прикладів, які свідчать про інше, наводять Ол-р Котляревський, М. Драгоманов, І. Франко. Інші види імагоперцепції Сходу розглядувані І. Пупурс повертають у площину історико-релігійних контактів різних етносів, що позначалося на історико-романтичних поемах, романах (В. Скотт, Р. Сауті, Дж. Байрон, Шеллі); в дослідженні чи не вперше в орієнтальному ракурсі – перцепція "Схід-ворог" – з'являється І. Воробкевич із думою про козака Мурашка", "Татарські набіги" Г. Квітки-Основ'яненка, "Киртчали" Ю. Федьковича із майстерно виписаними образами ворожого Східного, не тільки персонажів типу Міча Кривавого або баші Мегмета, але й топосів, образів в'язниці, шибениці тощо. Чи не вперше в українській компаративістиці реалізується спроба поміркувати над етнічними імагемами в контексті східних стереотипів (імаготипів). І. Пупурс залучає до вивчення художній матеріал, який вона не просто знає, а любить і тому так захоплено, не попускаючи планки наукової, розглядає етнотипи Клеопатри (єгипетська), Хана Гіт (кримсько-татарський), у яких, за словами Д. Лірсена, "етно-політичні", "релігійні моделі" особливо відчутні. Так, як і в Ю. Словацького, М.

Костомарова. Тут є всі "мітки", "важелі", які дозволяють відчутти своєрідність визначених імагем. Обережно (зі зрозумілих причин) І. Пупурс входить у світ романтизованого мусульманського. Акцентуючи на "різному імагологічному навантаженні на імагему "мусульманин", авторка простежує й інші – "Аллах" і "Магомет". При цьому в поле вислідів запуснені різні твори (Я. Полонського, Й.-В. Гете, Р. Сауті, П. Куліша), у т.ч. й ісламознавча література. Тут особливо відчутні уроки Д. Нормана, автора дослідження "Іслам і Захід: творення іміджу" (1960), А. Кримського, Р. Сазена. І. Пупурс також простежує різні вектори поширення і рецепції мусульманського; виходячи із найдавніших даних про нього, звертає увагу на художні об'єкти романтичного мусульманського (Т. Мур, Р. Сауті, Дж. Байрон, В. Скотт, Й.-В. Гете, Ю. Словацький, І. Воробкевич та ін.). Європейська матриця романтичного мусульманського не зовсім відповідає рисам ліро-епічної поеми "Магомет і Хадиза", яка, випередивши студію І. Франка "До питання про перекази про Магомета у слов'ян" (1893), мала чимало типологічно схожого, подібного з нею (як, до речі, із пізнішою студією А. Кримського). П. Куліш був зачарований поезією "Корану". Це той випадок, коли орієнтальне й українське світовідчуття злилися воедино. Його сприйняття мусульманського різко відмінне від поданого І. Галятовським в "Алькорані..." та "Лебеді...". Не можна не погодитися з авторкою, що П. Куліш витворив свій "імідж Мусульманського" (с. 325), хоч загалом релігійна імагема романтизованого мусульманського і в українській літературі була різною (наприклад, у С. Руданського).

Не дивлячись на специфіку матеріалу та визначених завдань, робота І.В. Пупурс відзначена цілісністю, добре продуманою композицією. Це книга для роздумів і подальшої праці.

16/05/2018
 Як опонент я ділюся своїми, може й частково суб'єктивними враженнями. Прочитав і сприйняти їх саме так: матеріал тут особливий. Це Схід. І в кожному прочитанні його з'являється щось нове / інше. Справа тут не лише в текстах, а й у знаннях, інтуїції, здатності почути й побачити те, що поза текстом.

1. Тут, як і в кожній подібній роботі, є традиційні "блохи" на кшталт "творчих доробків різноманітних сходознавчих творів", "сходолобства", "художньої специфіки сходознавчих текстів". Не найкращими сторінками роботи видаються мені міркування про достоїнства перекладу без знання мови, бо й попередній поціновувач, на якого посилається І. Пупурс, нею не володів (Махакав'я "Магабгарата", поема "Наль і Дамаянті").

2. Монографія / дисертація виграла б, якби дослідниця щільніше підійшла до наукового романтизованого східного, що названо тут "моделлю орієнталізації, спричиненої науковою імагопозицією" (с. 333). Мова йде (за Е. Саїдом, Т. Мейзерською) про академічний тип орієнталістики, репрезентований в основному європейськими дослідниками. Тимчасом є всі підстави говорити про зародження академічного типу орієнталістики (наукової імагопозиції) в українській літературі ще до середини ХІХ ст. (М. Максимович, О. Котляревський, В. Маслович, київський та харківський осередки (П. Гулак-Артемівський з перекладеною із І. Красіцького "О поэзии и красноречии на Востоке" та ін.). Цей тип стимулював розвиток художнього / образного типу української орієнталістики (І. Розковшенко, О. Корсун, М. Костомаров); найчастіше ці типи взаємодоповнювали один одного.

3. Оскільки в роботі превалюють типологічні підходи при вивченні матеріалу – закономірні акценти на типологічно схожому, подібному. Але те, що Україна здавна "при битій дорозі" (Ю. Шерех), "між Сходом і Заходом" (Л. Рудницький) спонукає навіть при дослідженні орієнтального романтичного частіше повертатися в давній період і простежувати окремі явища не як "прояви орієнтального у європейському романтизмі", а як східне, що "вросло" (М. Возняк) в українське письменство і змінювалося відповідно до потреб (наприклад, елементи іранського походження у переказах про Івана Сірка; хмі – хаома – в "Авесті" і сома – в "Рігведі", коваль Вакула у Гоголя і Гаюмарс та іман у персів).

Зроблене (подана у вигляді монографії дисертація, наукові конференції, ґрунтовна багатомовна джерельна база (наукова й художня, текстова)

засвідчують: маємо працю сформованого, сумлінного науковця, людину, що добре володіє теоретичним матеріалом, методиками дослідження, і практика. Це й забезпечило відповідний науковий, теоретичний рівень дослідження.

Сприймаю її як прорив в українській літературознавчій компаративістиці. У дослідженні в одному типологічному ряду осмислюється матеріал європейських літератур та української. Ця праця посіла належне місце серед інших імагологічних студій – європейських і слов'янських; вона розкрила можливості і перспективи компаративістики, зокрема типології, порівняльної поетики в осмисленні історико-літературного процесу.

Дисертація І. Пупурс визначила низку важливих проблем, до яких слід підійти ближче, щоб переконатися

а) в існуванні академічного і художнього типів орієнталістики в Україні уже на початку ХІХ ст.;

б) у спричиненості наукової орієнталістики – вона із самого початку була тісно пов'язана з національним літературним процесом і його проблемами;

в) у взаємопов'язаності наукової й художньої, образної орієнталістики, що спричинить перепрочитання багатьох постатей і творів.

Усі положення дисертації апробовані у фахових вітчизняних (15) та закордонних (8) публікаціях. 12 публікацій (у т.ч. й закордонних) – додаткові, але такі, що безпосередньо пов'язані з темою та об'єктом матеріалом. Монографія "Схід у дзеркалі романтизму" (26,4 д.а., ISBN-978-966-680-823-6) високого оцінена рецензентами в наукових виданнях (О. Бандровська, І. Прушковська). Вона новаторська тим, що є першим в українському літературознавстві порівняльно-типологічним дослідженням імагологічної парадигми національних варіантів романтичного орієнталізму.

Практичне значення дисертації: при підготовці задуманої Інститутом літератури компаративної історії літератури, написанні нових підручників з історії зарубіжної та української літератури, порівняльного літературознавства, формуванні нового каталогу праць із компаративістики.

16/05/2018

Виконана на високому науковому рівні дисертація І.В. Пупурс "Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII-XIX ст.)" відповідає спеціальностям 10.01.05 – порівняльне літературознавство; 10.01.04 – література зарубіжних країн і профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01, вимогам п. 11 та п. 13 "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, які висуваються до дисертаційних робіт. Її автор, Ірина Пупурс, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.01.05 – порівняльне літературознавство, 10.01.04 – література зарубіжних країн.

Офіційний опонент,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри
історії української літератури,
теорії літератури
і літературної творчості
Інституту філлогії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Л.В. Грицик

Л.В. Грицик

Л.В. Грицик

16/05/2018